

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

Історія середніх віків – невід’ємна частина шкільної історичної освіти. Створення сучасних підручників породжує нові проблеми, серед яких однією із головних є інформаційне перевантаження. Вирішити цю проблему можна шляхом творчого використання підручника.

Middle Ages history is an essential part of the school history education. New modern textbooks publishing produced new issues. Among them one of the most important is the informational overload. Creative way of using the textbooks recourses can help to solve the problem.

Курс історії Середніх віків є важливим ланцюгом у системі української історичної освіти. Він закладає основи знань про становлення сучасної Європи, сприяє подальшому розвитку навчально-пізнавальних умінь та емоційно-оцінних суджень семикласників. Відтоді, як у другій половині XIX ст. відбулося виокремлення курсів світової і вітчизняної історії, шкільна медієвістика стала невід’ємною складовою навчальних програм.

Аналіз закономірностей процесу навчання доводить пріоритетну роль підручника серед інших засобів навчання, саме тому проблемам підручникотворення надається така велика увага. Важливі аспекти процесу створення навчальної літератури для загальноосвітньої школи досліджені у роботах К.Баханова, В.Власова, Н.Гупана, П.Мороза, О.Пометун та ін. Завдання статті – коротко охарактеризувати історію становлення курсу історії Середніх віків, розкрити освітній потенціал сучасних підручників даного курсу з точки зору розвитку особистості, показати, як підручник впливає на інтелектуальну, творчу, організаційну, емоційно-оцінну діяльність семикласників.

Як уже зазначалося, у другій половині XIX ст. відбувається процес становлення курсу історії Середніх віків у середніх навчальних закладах. При існуючій у той час методиці підручники виступали як основний і фактично єдиний засіб навчання, на якому переважно будувався урок. Модернізація навчальних книг була пов’язана з успіхами російської медієвістики та вимогами провідних методистів – давати учням не тільки знання фактів, але й розуміння історичного процесу [5: 76]. Відомий історик і методист Я.Гуревич наголошував: “Вміння групувати і узагальнювати однорідні факти, розуміти прагматичний зв’язок явищ і мати правильне уявлення про хід подій – ось чому повинні навчитися на уроках середньовічної історії” [2: 4]. Найвідомішими авторами підручників з історії Середніх віків для школи рубежу XIX-XX ст. були Є.Белов, К.Іванов, М.Карєєв, Є.Крилов В.Шульгін Ю.Функе.

Патріарх російської медієвістики П.Виноградов поставив за мету підняти рівень і авторитет викладання історії в гімназіях, “вивести її зі стану другорядної дисципліни” [6: 29]. Для реалізації цих завдань П.Виноградов, відомий науковець і викладач вищих навчальних закладів, став вчителем московської гімназії, що допомогло йому створити новий, відповідний досягнутому рівню історичної науки і методики “Учебник по всеобщей истории” (1893-1896) для гімназій, складовою частиною якого був підручник з історії Середніх віків [1]. Підручники з історії Середніх віків відзначалися різноманітністю підходів, пріоритетів, спрямувань.

У радянський період, до кінця 80-х років XX століття єдиним підходом до висвітлення історичного процесу в цілому, у підручниках, зокрема, був формаційний. Йому відповідали і хронологічні рамки періоду Середньовіччя V–середина XVII століть, і зміст, і головні герої. Історія церкви розглядалася виключно з позиції атеїзму. Відповідними були і підручники. Ще у 1940 р. вийшов підручник Є.Космінського “Історія середніх віків”, яким користувалися

до кінця 50-х років, в ньому була розроблена структура курсу, що у своїх основних рисах збереглася до кінця 80-х років ХХ століття [5: 85].

У 1960 році був оголошений відкритий конкурс на створення шкільних підручників, в якому у відповідній номінації перемогли Є.Агібалова і Г.Донської. У 1962 р виходить їх підручник “Історія середніх віків”, що став одним з кращих підручників з історії в СРСР. Хоча у 1967 році було здійснено видання пробного посібника Г.Янко-Троїцької і З.Добриніної “История средних веков”, це не змінило ситуації.

Здобуття Україною незалежності, орієнтація на сучасні освітні стандарти зумовило появу нових підручників з історії Середніх віків. Протягом 90-х років ХХ століття йшов процес пристосування підручника Є.Агібалової і Г.Донського до нових вимог української школи, тоді ж вийшов пробний підручник Г.Донського і М.Духопельникова. У 1998-2000 роках з’являються власні українські підручники з історії Середніх віків, написані О.Карліною, О.Крижанівським та Н.Подаляк, за якими протягом десятиліття займалися учні загальноосвітніх шкіл.

Відповідно до результатів Всеукраїнського конкурсу підручників для 12-річної школи, проведеного Міністерством освіти і науки у 2006-2007 рр., переможцями були оголошені підручники О.Крижанівського, І.Ліхтея та Н.Подаляк. Аналіз зазначених та інших підручників з історії – переможців відповідних конкурсів МОН виявив спільні проблеми підручникотворення, з якими стикаються автори, вчителі та учні.

- *Відсутність чітких критеріїв* до створення підручників з історії, розроблених науковцями і практиками: методистами (зміст, обсяг, методичний апарат, оптимальне поєднання текстових і позатекстових матеріалів), психологами (вікові особливості учнів), спеціалістами в області навчального дизайну (шрифт, використання кольорів, кількість зображень, які зданій сприйняти зір тощо).
- *“Гіпертрофія теоретичного знання”*. Актуальний і сьогодні вислів Г.Донського [3: 42] визначає одну з найбільших проблем – інформаційне перевантаження підручників, на якому наголошує і вся освітня громада: вчителі, учні, батьки. Ця проблема пояснюється, з нашої точки зору, кількома важливими факторами:
 - академічні традиції підручникотворення;
 - нові історико-педагогічні концепції зумовлюють включення до програм і відповідних підручників нові імена, факти, процеси;
 - недосконалість програм фактично робить авторів заручниками їх виконання, що веде до значного перевантаження підручників навчальним матеріалом;
 - конкурси. Прагнення (природне) авторів до перемоги у конкурсі веде до того, що вчені намагаються максимально викласти усі події відповідного періоду історії.
- *Перевантаження наочне*. Сухі, заповнені суцільним текстом з невиразними сірими малюнками підручники 90-х змінили нові, яскраві, заповнені ілюстративним матеріалом. Проте сам ілюстративний матеріал далеко не завжди стає навчальним. Щоб реалізуватися як наочність, він має відповідати певним вимогам:
 - ілюстративний матеріал повинен доповнювати історичний, нести потрібну учневі інформацію, бути якісним і зрозумілим;
 - дизайн має відповідати навчальним завданням (потяг видавців до зовнішньої привабливості приводить до того, що все “життєве поле сторінки” заповнюється пентаграмами, візерунками, кольоровими вставками тощо, які розсіюють увагу дитини і заважають їй зосередитися).

Попри те, що сучасні підручники з історії піддаються постійній критиці, варто зауважити, що творчий підхід до їх використання відкриває перед учителем реальні можливості щодо розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів. Інформаційна насиченість дозволяє урізноманітнити використання інтерактивних технологій, розвивати уміння виділяти головне і другорядне, знаходити відповідь на поставлене запитання та

матеріал для виконання творчих завдань. Тобто при умілому використанні сучасні підручники сприяють розвитку інтелекту, творчої діяльності учнів, умінню здобувати самостійно знання. До того ж вміщені у підручники документи, уривки з літературних джерел, рубрики, які урізноманітнюють традиційний матеріал, певною мірою компенсують брак навчальної літератури: книг для читання, хрестоматій, збірників документів.

На думку фахівців Інституту міжнародних досліджень шкільних підручників, заснованого Г.Еккертом, головний принцип, на якому має базуватися підручник, це багатоперспективність. Підручники повинні показати різні шляхи історичного досвіду, тобто не тільки історію різних країн, але й історію різних соціальних класів, політичних, національних, професійних груп, чоловіків і жінок однієї країни [4: 6-7]. Тому провідними змістовими лініями сучасних підручників з історії Середніх віків стали:

- історія країн, що відігравали провідну роль у середньовічній Європі та мали значний вплив на міжнародні відносини: Англія, Візантія, Німеччина, Франція, Індія, Китай; історія держав та регіонів, що яскраво проявилася в окремих періодах Середньовіччя: Арабський халіфат, Франкська імперія, Чехія, держави Північно-Східної Русі, Скандинавії, Середземномор'я;
- діяльність видатних постатей епохи: представників політичної еліти, лідерів визвольних рухів, полководців, видатних діячів культури, чий досягнення в різних сферах людського життя мали велике значення для подальшого розвитку європейської та світової цивілізації, а також життя пересічної людини в даний період, проблеми повсякденності, формування світогляду;
- становлення західноєвропейського парламентаризму, значення цього явища для подальшого розвитку демократичних процесів в Європі;
- формування специфіки феодальних відносин, поява станів, різних соціальних груп епохи, відповідного способу життя; зародження системи прав та обов'язків; боротьба окремих верств населення за свої права;
- розвиток матеріального світу середньовічних цивілізацій: техніки, будівництва, житла, хатнього начиння тощо;
- досягнення духовного світу епохи, світогляду людей, посилення ролі католицької церкви – об'єднуючої сили європейського Середньовіччя; зародження і розвиток нової світової релігії – ісламу; розвиток буддизму;
- міграційні процеси періоду: Велике переселення народів, примусові переміщення населення, їх вплив на розселення народів, відповідне формування етнічної, мовної карти Європи;
- війни як основний спосіб розв'язання суперечливих питань епохи Середньовіччя.

На думку О.Пометун, підручник з історії виконує наступні основні функції у навчанні:

- 1) носій історичної інформації;
- 2) засіб засвоєння знань;
- 3) засіб організації самостійної роботи;
- 4) інструмент навчання, розвитку та виховання особистості учня та формування його предметних компетенцій [7: 142].

Наведемо комплекс завдань, які дозволять вчителю реалізувати ці функції, максимально використовувати навчальний матеріал підручників, розвивати навчально-пізнавальні здібності учнів на уроках історії Середніх віків.

Завдання на розуміння світогляду середньовічної людини.

- Селянська община, цехи, гільдії – чому середньовічні люди так прагнули об'єднуватися у спільноти за інтересами?
- Поміркуйте, чому улюбленими богами скандинавів були боги-воїни: Один і Тор.
- Наведіть приклади згубного впливу війни на церкву, селян, ремісників, городян.
- Поміркуйте, якою була ціна перемоги у війні Червоної і Білої троянд.

- Зробіть висновок, які сфери життя людини контролювала церква. Пригадайте, яка категорія населення першою порушила цей контроль?

Як уже зазначалося, сучасні підручники з історії Середніх віків насичені документами, уривками з літературних джерел, додатковими текстовими та позатекстовими матеріалами. Готуючись до уроку, вчитель може передбачити виконання завдань з використанням різних джерел знань. Ми пропонуємо вам один з алгоритмів такої роботи.

1. Опрацюйте документ за планом.
2. Знайдіть на карті підручника (атласу), у запропонованій ілюстрації підтвердження фактам, які ви дослідили у документі.
3. Доповніть свою розповідь текстом параграфа.

Типи і приклади завдань на використання ілюстративного матеріалу підручників.

- Роздивіться ілюстрацію і створіть образ історичного героя, події, міста, епохи.
- Як за зовнішнім виглядом речей, ювелірних виробів, посуду можна визначити їх приналежність до певної культури?
- Уважно роздивіться інтер'єр та прочитайте опис Собору Святої Софії у Константинополі. Запишіть, за допомогою яких засобів архітекторам вдалося створити у глядачів враження нерукотворного дива.

Відомо, що краще засвоюється історичний матеріал, наповнений діяльністю яскравих постатей, які відігравали значну роль на певному етапі розвитку людства. Тому при підготовці до уроку вчитель має передбачити завдання для більш глибокого усвідомлення учнями особливостей життєдіяльності видатних осіб.

Типи завдань на персоніфікацію історії.

- Визначення рис характеру, які допомогли діячеві прийти до влади і утриматися на троні.
- Підтвердження фактами суперечливого характеру історичного діяча.
- На прикладі відомих постатей епохи обґрунтування ролі особистості в історії країни, регіону, періоду.
- Творчі завдання: уявні інтерв'ю, листування, припущення, які книги могли бути у бібліотеці діяча.

Формування аналітичних умінь – одне з головних завдань вчителя історії. Матеріали нових підручників з історії Середніх віків дають можливість відпрацьовувати в учнів уміння визначати головні фактори розвитку народів і країн Середньовіччя, порівнювати розвиток держав і народів даної епохи, визначати спільне і відмінне у розвитку європейських держав і України, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у питаннях державотворення у V-XV ст., протистояння церков та ін.

Аналітичні завдання.

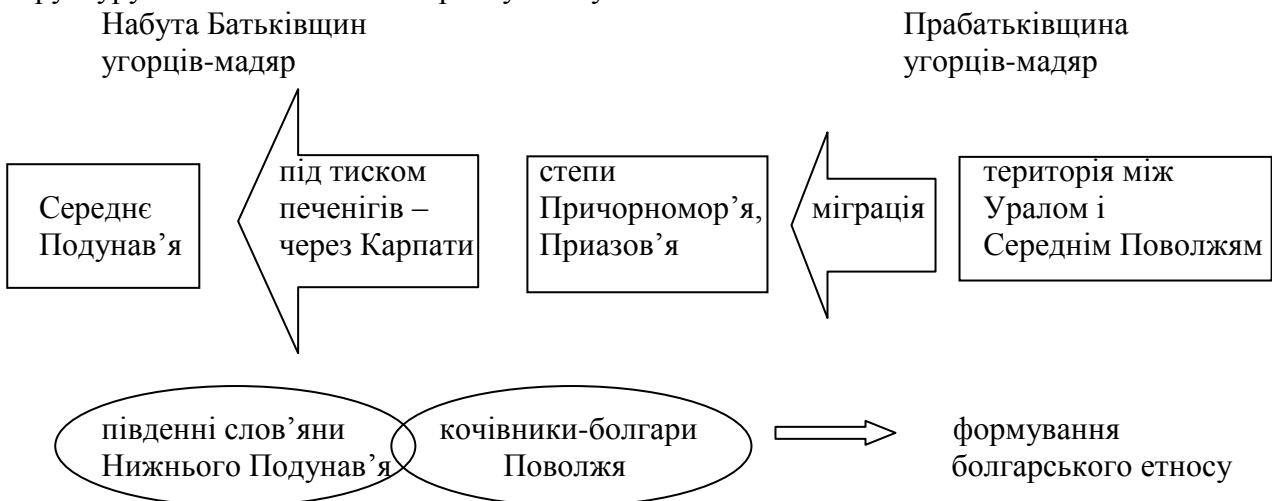
- Поясніть, чому такі поняття, як “особистість”, “індивідуальність”, “права людини” могли поширитися тільки в епоху Раннього Відродження.
- Спираючись на знання про долю Візантії та Арабського халіфату, висловіть судження про історичну долю імперій.
- Поміркуйте, у чому було протиріччя між ідеалами рицарства і реальним життям Середньовіччя?
- Відомий французький історик Робер Фоссьє писав, що: “XIV ст. поділяє з X і XX століттями сумнівну славу одного з найжорстокіших”. Підтвердіть фактами це твердження.

Традиційно важкими темами є культурологічні питання, але без них не можна обійтися, оскільки в культурі значною мірою відображається характер епохи. Важливо навчити семикласників визначати головні напрямки розвитку середньовічної культури; характеризувати зміни в освітньому та культурному рівні людини, які сталися протягом Середньовіччя, оцінювати внесок середньовічної спадщини у світову культуру.

Матеріал підручника Н.Подаяляк дозволяє структурувати знання про Раннє Відродження у наступну таблицю.

Джерело гуманізму Античність – джерело і взірць гуманізму
Ставлення гуманістів до людини
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Людина – найвища цінність, найкраще і головне творіння Бога. ▪ Ідеал гуманістів – “універсальна людина” – всебічно розвинена особистість, яка досягла досконалості в різних сферах науки, у літературі, філософії, мистецтві. ▪ Інтерес до земного життя людини. ▪ Право кожної людини на вільний розвиток.
Втілення ідей гуманістів
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Піднесення науки. ▪ Винайдення книгодрукування: <i>Й.Гутенберг</i>. ▪ Література: <i>Італія: Франческо Петрарка “Сонети”, Джованні Боккаччо “Декамерон”, Данте Аліґ’єрі “Божественна комедія”</i>. ▪ Мистецтво Раннього Відродження: <i>Мазаччо, Сандро Боттічеллі</i>.
Значення
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Гуманізм став ідейним змістом усієї культури Відродження. ▪ Гуманізм – підґрунтя для подальшого піднесення духовного розвитку людства.

Важкі питання етногенезу окремих європейських народів варто унаочнити, структуруючи навчальний матеріал у схему.

Сучасні методики роботи з текстом підручника дозволяють долати учням великі тексти з найбільшою користю для дитини. Детальніше з конкретними технологіями можна ознайомитися у роботах Пометун О.І.

Важливим завданням сучасної школи стає досягнення учнями розуміння історії як єдиного процесу. Тому важливо показувати різні події Середньовіччя у контексті європейської та світової історії. Вирішувати цю проблему допомагають завдання на встановлення історичних аналогій.

- Ознайомтеся з “Повчанням короля своєму сину” Людовіка IX та “Повчанням дітям” Володимира Мономаха. Визначте основну думку звернень обох монархів.
- Що було спільного у розвитку Франкської держави IX ст. і Київської Русі XII ст.?
- Зіставте розвиток Новгороду і німецької Ганзи?
- В центрі Новгороду побудований Собор Святої Софії. У яких ще містах є Собори Святої Софії? Якою є їхня історична доля?

Розвиток креативного мислення також важливий елемент сучасної школи. Особливість творчих робіт на уроках історії полягає у тому, що вони мають спиратися на конкретний історичний матеріал підручника, інших джерел знань.

Типи і приклади творчих завдань.

- Опишіть історичну подію від імені його учасників.
- Створіть символіку історичних подій, певних груп населення.
- Припустіть, які запитання ви задали б представникам гвельфів і гібелінів, щоб вирішити для себе, кого вам варто підтримувати.
- Намалюйте вулицю середньовічного міста, позначивши на ній як правильні, так і історично помилкові деталі. Запропонуйте своєму другу знайти ці помилки.

Таким чином, необхідний (за Страдлінгом) перехід від звичайного навчального тексту до посібників, що пропонують учню аналізувати й інтерпретувати різноманітні джерела і матеріали, здійснюється на уроці шляхом активного, творчого опрацювання різних компонентів підручника.

У подальшому перспективним вбачаємо створення такої навчальної літератури, яка допоможе уникнути інформаційного перевантаження учнів та надаватиме їм можливість для творчого опрацювання навчального матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградов П.Г. Учебник всеобщей истории. Средние века, част.1,2 – М.: изд. А.А.Карцева, 1911. – 197 с., 12 синхрон.табл.
2. Гуревич Я. Г. Обзор главных явлений средней истории по векам. – СПб., 1885.
3. Донской Г.М. Целый мир уложит на страднице: Учебник истории – от замысла до издания и дальше: Кн. для учителя: Из опыта работы. – М.: Просвещение, 1992. – 254 с.
4. Ізабелль де Кегель. Кілька думок щодо розробки підручників з історії // Історія в школах України. – 1999. – № 2. – С. 6-7.
5. Методика обучения истории древнего мира и средних веков в У-УІ классах / Под ред. Ф.Коровкина и Н.Запорожец: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1970 – 400 с.
6. Моисеенкова Л.С. Патриарх российской средневековой истории: жизнь и научное творчество П.Г.Виноградова. – Симферополь: Реноме, 2000. – 181 с.
7. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І.Пометун, Г.О.Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
8. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / За ред. Пометун О.І. – К.: А.С.К., 2004 – 192 с.
9. Страдлінг Р. Викладання історії Європи ХХ століття. – К.:Видавництво Ради Європи, 2003. – 277 с.

УДК 371.32

В.В. Маньгора

СУЧАСНІ ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ ТА ПРАВА, ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЗНАНЬ ПРО ДЕРЖАВУ

У даній статті зроблено аналіз сучасних підручників з історії і права, які забезпечують процес формування знань про державу в учнів основної школи.

The analysis of modern handbooks in history and law been done in this article, wich provide the process of formation knowledge about the state for pupils of basis school.

Постановка проблеми. Важливе значення для виконання завдань навчального процесу відіграють шкільні підручники. Підручники є головним джерелом отримання навчальної інформації, за допомогою яких досягається становлення особистості, що володіє глибинною культурно-історичною пам'яттю і здатністю сприймати себе, свою країну та весь світ в історичному контексті.

Аналіз останніх публікацій. В сучасній історико-методичній літературі проблема шкільного підручника є актуальною, про що свідчать публікації в фахових виданнях “Історія в школах України”, “Історія в школі” К. Баханова [4], О. Дубас [15], Я. Муценко [25],